

גירסת לבון ורוטנשטרייך – האידיאל הננעץ במציאות

לרבים מבני דורו של פנחס לבון היחה משנתו של מארקס נושא לאמונה, ולא לניתוח. אך לבון, מנהיג "גורדוניה" ומזכ"ל ההסתדרות, צמח בתנועתו בתקופה שבתנועה הסוציאליסטית בעולם הירבו לנתח את מארקס, לבחון וגם לבקר. מנעוריו קרא לבון את מארקס ואת מבקריו ופרשניו, וגיבש לעצמו גישה משלו. בדרכו הספקנית העמיד את מארקס על ראשו. כיון שיריבי תנועתו משמאל התייחסו למארקס כאל נביא, במובן שנתן למושג מרטין בובר בשנים הבאות – אסקאטולוגי או אפוקליפטי¹ – הראה להם לבון שטעות בידם: יותר משמארקס תווה את העתיד להתרחש בוודאות של מגיד עתידות, הוא חותר אל מה שיש לעשות כדי להבטיח עתיד לחברה האנושית, כדי שתהיה ראויה לשם זה.

לבון החשיב מאוד דווקא את הפאתוס המוסרי-חברתי של ההוגה הגדול, שהתיימר ליצג את האובייקטיביות המדעית הסוציולכללית בכבודה ובעצמה. לבון ביקר את מארקס, שלא היה די מודע לפאתוס המוסרי שלו, ואשר השים עצמו, או כך לפחות תורגם בידי תלמידיו, כמי שמחשיב בעיקר את החומר בניגוד לרוח. מצד שני, לבון קיבל בהסכמה מלאה את מקומה המרכזי של המציאות, שהיתה מסימני ההיכר של התורה המארקסיסטית. הוא טען, כי כשם שהמאטריאליזם לא הוכיח את מקור הנפש בחומר, כן לא הוכיחו מתנגדיו את האפשרות לנתק את מקורות התנועות החברתיות והלאומיות מיסודותיהן הארציים והחומריים. ערכו של הרעיון נובע מהיותו מקדם את החיים הארציים ומעלה את כלל החברה. הרעיון נובע מקשיי המציאות, כמענה וכאתגר, ועליו להינעץ במציאות, וקודם כל בלבבות האנשים, כדי לשמש מנוף לשינויים משמעותיים בחברה, שיתרמו לשיפור גורלם של בני האדם.

חבריו ותלמידיו של לבון ב"גורדוניה" שמעו ממנו על הסוציאליזם ההומאני וביקורת על המארקסיזם. הם הופתעו בוודאי כשהציג בפניהם את "אחדות הרגש והשכל" ביצירת המופת הקצרה של מארקס ואנגלס, המניפסט הקומוניסטי. טי. שכן אבות הסוציאליזם התפרסמו בעיקר בשל האופי ה"מדעי" של תורתם, ואילו המניפסט הוכר למעשה כמעין קאטכיזם דתי, בנוסח המשיחים המודרניים מארקס ואנגלס. לבון התפעל בעיקר מכך, שבנוסחאותיו הקצרות של המניפסט הוטבעו "כוחות נפש עמוקים": מבין "הפורמולות" של החוכרת הדקיקה, שנתקדשה כדוגמה מארקסיסטית, הגיחה ופרצה "תסיסה עמוקה" של "פאתוס

1. מרטין בובר, "נבואה ואפיקלפטיקה", דרכי של מקרא, ירושלים 1954.

מוסרי מתפרץ, בלשונו של לבון.² כך למשל, ב"פורמולה" מפורסמת אחת טען מארקס כמעט טענה פמיניסטית:

אולם אתם הקומוניסטים, רוצים להגשים את השיתוף בנשים, כך צוחת באוזניו הבורגנות [...] הבורגני אינו רואה באשה אלא מכשיר ייצור בלבד. הוא שומע שחותרים לנצול משותף של מכשירי היצור ומבין מכך שהולכים לעשות שיתוף גם בנשים.

בביקורת של מארקס ואנגלס על חברת השוק ראה לבון ביטוי לתדהמה מוסרית מהפער בין הזינוק של המהפכה התעשייתית לבין דרדור המוני אדם אל תהום של ניוון כלכלי וחברתי, מהעיוות הנפשי בחברה זו, הגורמת לאנשים לראות את עצמם ואת זולתם כחפצים, כאובייקטים בבעלות של זרים. את המניפסט הקומוניסטי ראה לבון ככוח מניע ראשי, שאיננו חשוב פחות מהניתוח האובייקטיבי-מדעי של החברה הקיימת.

לבון הציג את המניפסט הקומוניסטי לפני חניכיו וחבריו בגורדוניה, במטרה להכניס את מארקס לגלריית ההוגים שכל מנהיג תנועה שואב מהם לקח, אם כי איננו אומר אחריהם אמן. מארקס הונע קודם כל על ידי רגש הצדק, והדגיש בכך, שגם הוא עצמו מחשיב מאוד את הפאתוס המוסרי והרגשות, למרות שנחשד לעתים כרציונליסט מדי.

אבל עם כל חשיבותו של מארקס, לבון לא הסכים שבגורדוניה יונהג פולחן קרל מארקס. מסופר, שמנהיג גורדוניה לא היסס להוציא מהקבוצה חבר, בעוון תליית תמונתו של מארקס מעל למיטתו.³ המחלוקת האידיאולוגית היתה בעיניו עניין מציאותי מאוד. כאשר חש כי אחת הקבוצות הוותיקות מחבר הקבוצות בארץ נגרפת אל תוך השומר הצעיר או הקיבוץ המאוחד, הוא לא שלח אליה השלמה מגורדוניה.

לבון שלל מכל וכל את "ההכרח ההיסטורי", המוביל את ההמונים כאילו מעצמו להגשמה הקיבוצית. בעקבות ביקורו בתנועה באירופה ב-1930, הוא הזהיר מפני סכנת ההתבוללות האדומה, ושאף לגבש את חבר הקבוצות יחד עם גורדוניה במגמה מנוגדת למארקסיזם, שכן חש בהשפעתו הרבה גם בתוך חבר הקבוצות.⁴

האיום התגלם בהשמאלה שהתפשטה בקרב השומר הצעיר והגיעה לממדים מסוכנים בגליציה. במהלך 1928 נפוצו שמועות עקשניות, שמרדכי אורנשטיין (לימים אורן) דוחף את השומר הצעיר בגליציה לכיוון פרו-קומוניסטי.⁵ עוד ב-1927 היה לבון מודאג מקבלת המארקסיזם כתורתו הרשמית כמעט של השומר

2. פרוטיקול פגישת איגוד גורדוניה, 11.4.1930, ארכיון גורדוניה, חולדה, 1:1.

3. עדות צילה וייגל, חולדה, 12.2.1990.

4. ייכוח עו על כך ניהל גם באיגוד גורדוניה עצמה, אגרת ד' של איגוד גורדוניה, אב תר"ץ, ארכיון גורדוניה 1:1.

5. החלטות הכינוס הפלנארי של המועצה הראשית של השומר הצעיר בלובק, 17.4.1928.

הצעיר, ומההשמאלה שכרסמה בתנועה זו בחו"ל. יותר מחבריו בפולין וברומניה, היה ער להשלכות המסוכנות ביותר של ההשמאלה, על פי מה שלמד בארץ, זמן קצר לאחר מאורעות 1929. שכן בשנות ה-20 התגבשה בארץ מפלגה קומוניסטית אנטי-ציונית, לאחר מערכת של פילוגים, תחת מנהיגותם של חברי השומר הצעיר לשעבר. קשריה עם החוסינים גמלו בבחירות 1927, והחל מאביב 1929 היא החלה מפרסמת עיתון בערבית. ההקצנה של הקומוניסטים בארץ גברה בעקבות מאורעות תרפ"ט. המפלגה הסבירה, ש"עצם קיום הסתדרות הגזל והקולוניזציה – ההסתדרות הציונית – היא פרובוקציה מתמידה כזו, התגרות בהמונים, עד שכל טיפת דם יהודי או ערבי שנשפכה, תחול לא רק על ראש האימפריאליסטים הבריטים, אלא גם על משרתיו הציונים."

תחילה השמיצו הקומוניסטים ביקורת מתונה על האופי הפוגרומי של המאורעות, אבל הקו השתנה בעקבות המפלגה הקומוניסטית בארצות-הברית, שהודיעה בשמחה לאיד, כי "הנוצר הערבי רק החל נועץ את ציפורניו בבשר הציונות, אויבתו". הקומוניסטים בארץ לא פיגרו אחרי אחיהם בגולת ארצות-הברית, ובדצמבר 1929 הופיעה חוברת קומוניסטית לחנוכה, שציירה את מתתיהו ככוהן מכהוני המקדש, מעין מופתי, שהוביל את המרד העממי כמענה למצוקה שגרמו היוונים, בדמות הציונים של ימינו. במרכז סיפור גבורה אחר עמד הפורע מצפת, פנאד תג'אזי, צעיר בן 19, ששימש פקיד זוטר וסניטר במחלקת הבריאות הממשלתית בצפת, ונאשם ברצח 17 יהודים בצפת: פצועים שנאספו למחלקת הבריאות נשחטו בסכיניו. אותו צעיר, שנחלה, הפך לגיבור הגרדום של הקומוניסטים.⁶

המגמות האנטי-ציוניות והאנטישמיות המודגשות של הקומוניסטים הגבירו את החרדה בתנועת השומר הצעיר, ובתנועות אחרות, מפני גלישה לקומוניזם. השמאלה מסוימת היתה גם בגורדוניה. מאיר מאנדל, ממנהיגי גורדוניה בגליציה, רעו של לבון משנים, הושפע מהסוציאליזם הצרפתי, והשתכנע בצידקת מלחמת המעמדות. באמצע הדיונים בסמינר המדריכים של גורדוניה בהרי הקרפטים, נחת שם לבון. הוא התקבל על ידי הנוכחים ברגשות מעורבים. אלה שחששו מפני סטייה שמאלנית בגורדוניה, שמחו מאוד לקראתו, כיון שבכוחות עצמם לא היו מסוגלים להתמודד בוויכוח עם מאנדל. אבל היו חברים ש"חפית הראש" הקפדנית שביצע לבון כמאנדל לא שימחה אותם. יש אומרים, שלבון טייל עם מאנדל שעות רצופות על מנת לשבור אותו ואת השפעתו בגורדוניה. ייתכן שהאמת קצת פחות רומנטית. לבון לא הסתפק בהסבר אנטי-מארקסיסטי על מלחמת המעמדות. הוא ניהל פולמוס שנועד לשבור את השפעתו של מאנדל בתנועה, כל זמן שהחזיק באידיאולוגיה המשיחית המסוכנת. למחרת הפתיע מאנדל גם את לבון, כשהודה בטעותו לפני כל הסמינר. לבון התהלל לפני אחותו וחבריו בארץ, שהוא שבר את חברו לגמרי, אבל הוא לא הדיח את מאנדל, וזה נשאר חבר ההנהגה של גורדוניה.⁷

6. שמואל דוחן, *האדומים*, תל-אביב 1991, עמ' 136-148.

7. פנחס לחבריו בהנגת גורדוניה, 25.8.1930. ארכיון גורדוניה 12/1: מוניה, מאיר

לכון התמקד במאבק נגד הקומוניזם והמארקסיזם כתנועתו באירופה המזרחית. התרשמותו מסיורו ב־1930 ברחבי היבשת היתה קשה. הוא ראה כיצד משתלט הפאשיזם על כל הארצות, כשהוא רכוב על גבי המשבר הכלכלי, ולועג לסוציאליזם הרפה והפחד מצל עצמו. התנאים הכלכליים האובייקטיביים, יחד עם החולשה הרעיונית והפוליטית של הסוציאליזם, גרמו לדעתו להישמטות הבסיס מתחת לרגלי היהודים. התפתחות של צורות התארגנות אטאטיסטיות בקרב עמי מזרח אירופה נישלה את היהודים באופן פוליטי, לאחר שתהליכים כלכליים פגעו גם בפרנסותיהם. תגובתו המיואשת של הנוער היהודי החילוני עשתה אותו טרף קל למארקסיזם בגירסתו הקומוניסטית.

במצב זה של התמודדות עם מסכת רעיונית כוללת, מושכת, באמצעות הניתוח שניתחה את ההווה, ההבטחה הוודאית לעתיד, הצירוף מרהיב של מדע ומשיחיות כמרדית, לא ניתן לדעת לבון להסתפק בהלוציות הכללית האמורפית של חלוצי העלייה השנייה. מול המארקסיזם יש להציב תורה המנתחת את המציאות ומעניקה לצעיר תשובות, "השקפת חיים מושלמת ומגובשת".* המטרה האפורה של הציונות, בנוסח של עוד דונם ועוד עז, החווירה ליד זריחת המזרח באור יקרנות מהפכני. הסוציאליזם ה"מדעי" סיפק תמונת עתיד ודאית וחובקת זרועות עולם, לעומת האופקים הצרים של החלוציות.

התפוררות היהדות המסורתית הנמיכה את קומתה של הלאומיות היהודית וגססה ביטחון במצודה של הקידמה הקומוניסטית, שעל טיבה הממשי היו מושגים מטושטשים בלבד אצל הנוער היהודי. הסיסמאות המזופשטות של גורדון, שמדריכה אובדי העצות של גורדוניה הניפו קמע מפני הסטרא אחרא הקומוניסטי, היוו מענה רופף מאוד. גם אלה שהאמינו בסיסמא "בעבודה לקינו ובעבודה נרפא", מצאו שזוהרו המסנוור של הקומוניזם המהפכני מעמעם את התלהבות הנוער. בן־ציון חרק, ממדריכי גורדוניה ברומניה, היה אובד עצות נוכח ההשפעה הקומוניסטית שהתפשטה בשורות הנוער היהודי בארץ זו. השפעת המעצמה הקומוניסטית השכנה חלחלה אל תוך הרחוב היהודי. סניפים שלמים של השומר הצעיר ברומניה עברו לקומוניזם.⁹

גם השיטה של זאב משי, השליח מארץ־ישראל, לענות בחבר'מניות ארצישראלית על הספקות הקומוניסטיים, לא הועילה. זאב משי זלזל בגורדוניה בן השבע־עשרה אלקנה מרגלית, אשר תהה על משמעות הציונות לגבי מעמד הפועלים הבינלאומי, והטיח בפניו, "על קלוצקאשעס אינו עונה." אבל השתמטות מעיסוק בתיאוריה לא היתה תשובה. הנוער ברומניה חיפש תשובות לתיאוריות המארקסיסטיות החובקות עולם. בעקבות מאורעות 1929 ו"הספר

מאנדל, חולדה, 1975: עדות אריה אבנון, חולדה, 16.10.1989. פנחס לחיה לוביאניקר, 26.8.1930, ארכיון יוספה פריי.

8. דר"ח ממועצת גורדוניה כרחובות, 22.26.1.1931, ארכיון גורדוניה 3:1.

9. עדות צבי ביטניק, ארכיון גורדוניה א-231.

הלבן" נכתב בעלון התנועה על הנר הציוני שכבה. היאוש עסף בצינתו גם את ראשי התנועה הצעירה.¹⁰

עד שבא לבון. הוא בא לביקור קצר ברומניה והשתתף כמועצת התנועה שם. השליח משה שושני מגניגה,¹¹ שהתפעל מהזכמתו וכישרונותיו של מנהיג גורדוניה, החליט לארגן סמינר חפזו למדריכים בתנועה, וחזיר על פתחי היהודים האמידים שבבלצ'י, העיירה הרומנית, שיקבלו ללינה את תלמידי הסמינר, כפי שנהגו יהודים אמידים לקבל ללינה תלמידי חכמים בישראל.¹² אף על פי כן נותרו רבים לישון על גבי השולחנות.

הסמינר היה, רובו ככולו, בנוי על הרצאותיו של לבון לפני המדריכים הצעירים של גורדוניה. בדבריו הוא ביסס את הציונות החלוצית והרס את מקסם הכזב הקומוניסטי, שנשען כביכול על הנחותיה של התאוריה המארקסיסטית. מבחינת ניתוח החברה הקפיטליסטית, הכיר לבון בגדולת מארקס, אך "חזונו" של ההוגה הגדול על התגשמות החברה האל-מעמדית לא זכה להתממש. הנקודה העיקרית שעמל לבון לסתור במארקסיזם, היתה "ההכרח ההיסטורי", לפיו החברה נעה מהמשטר הקפיטליסטי אל הסוציאליזם מתוך חוקיות אובייקטיבית בנוסח הסיבתיות של מדעי הטבע. הנתה כזאת, אמר, לא זו בלבד שאיננה נכונה, אלא היא מזיקה לכל תנועה חברתית, מאחר שהיא שוללת את ההכרעה מהאדם עצמו.

בין השגיאות של מארקס ואנגלס מנה לבון את הנימה הקוסמופוליטית. הסוציאליזם לא החשיב את הרגשות והאינטרסים הלאומיים של הפועלים, וזה החליש את כוחו כלפי תנועות הימין. ואילו בעלי הרכוש אימצו לעצמם את האטאטיזם, תוך נטישת הליברליזם. ההימנים המיואשים וחסרי הביטחון, שנדחקו לתחתית הסולם החברתי בתוך המשברים הכלכליים, בוחרים בדיקטטור רה הימנית, בזים להומאניזם ולחשיכה חברתית כוללת, ומוצאים מפלט רותני בהזדהות עם לאומנות וגזענות.

כדוגמא לסוציאליסט שהעריך את הלאומיות בלי להיסתף ללאומנות, הביא לבון את ז'אן ז'ורס, שעמד לצד היהודים בפרשת דרייפוס, ונרצח בצרפת, בניסיונו למנוע את מלחמת העולם הראשונה. לבון העריך את התנגדות ז'ורס לניהיליזם, ואת הכרתו, כי התנועה הסוציאליסטית איננה מתכוונת "לנפץ לרסיסים את כלי היקר של האנושות". ז'ורס החשיב את התרבות הכללית והלאומית שנוצרה לפני הסוציאליזם, ושאף לשלב את חזון הסוציאליזם כפיתוח מתוך בחירה, ולא כעקירה של הערכים האנושיים שנוצרו עד כה.¹³

10. שם.

11. הוצע מהארץ לתנועה לח'ול, לאחר מאורעות 1929, מכתבי של בן-גוריון אליו, 24.9.1929, ארכיונו הפרטי, גניגה.

12. משה שושני, "סמינר גורדוניה בבלצ'י", בתוך: מאיר זית, גורדוניה - מכבי הצעיר ברומניה, חולדה 1978, עמ' 96.

13. ראשי פרקים מהרצאת לוביאניקר על פי פנקסו של משה שושני מ-1930 או ראשית 1931, ארכיון שושני, גניגה.

לבון לא הסתפק בכיקורת המארקסיזם, אלא הציב במקומו את תורת החלוציות הציונית, כפיתרון יחיד למצוקת העם היהודי, ושיבץ אותה במסגרת המאבק הניטש בעולם בין דמוקרטיה לדיקטטורה. אלקנה מרגלית היה עתיד לזכור את הסמינר בתור ההשפעה המעצבת של השקפת עולמו, שנוסחה על ידי לבון בדיוקנות ובשכל, ללא שמץ רגשות – השקפת עולם ציונית-סוציאליסטית, לא קומוניסטית.

בעקבות ביקורו בתנועה באירופה התחזק לבון במסקנתו, שעל התנועה לצייד את חניכיה בהשקפת עולם ברורה ומקיפה, שתהווה מענה כולל לפאשיזם המתפשט בכל מזרח ארופה, ולמארקסיזם, שהנוער היהודי נמשך אליו. אך גיבוש רעיוני כמשנה סדורה לתנועת הנוער היה זר לחבר הקבוצות, וגם לברל כצנלסון, המנהיג הרוחני של מפא"י. לבון הצעיר העז לחלוק על ברל: מניסיונו בסמינרים של גליציה ורומניה למד, עד כמה דרוש החיסון הרעיוני לנוער החלוצי. המארקסיזם הרפורמיסטי של ברנשטיין, בתור מענה לתהיות הנוער, היה חלש בעיניו. הנוער אוהב דברים חדים וברורים, אמר, ובתקופה זו איננו יכול להישאר במבוכה. צריך להזינו ולבסס אצלו את היסודות הציוניים-סוציאליסטיים.

בשובו ארצה היה עליו להתמודד עם חברים מרכזיים בגורדוניה ושליחים מחבר הקבוצות, שהתנגדו לפוליטיזציה של התנועה, וחלקם אף צידדו במארקסיזם. היו מהם שרצו לאחד את גורדוניה כחול' עם "החלוץ הצעיר" של הקיבוץ המאוחד, והם הזהירו, שבהתפלגות המתחדדת והולכת בין תנועת העבודה לימין הפאשיסטי בעולם ובציונות, צריכה גורדוניה להשתייך למחנה הסוציאליסטי, בלי לעסוק בדקויות.

לבון יצא נגד התזיה של "הכרח היסטורי", לא רק לגבי התגשמותה של חברה סוציאליסטית, אלא גם לגבי התגשמות הציונות. אמת היא שהעם היהודי לא ימשיך להתקיים כלעדי הציונות, אבל אין הכרח שהעם היהודי יתקיים. אמת היא שהאנושות תעלה למדרגת חיים גבוהה יותר אם תלך בדרך הסוציאליזם, אבל אין ודאות שהאנושות תתעלה: כמעט צפוי שתצנח מטה מטה. אין הכרח גם בקיומה של הקבוצה, קבע לבון בפיכחון, שאולי עמד בסתירה לצורך בתנועת הנוער להאמין אמונה מוחלטת בעתיד משיחי. הוא פסק נחרצות, שההכרח הסיבתי חל אולי על עצם הופעתן של תנועות חברתיות ולאומיות בתוקף נסיבות היסטוריות, אולם ההגשמה של ערכים תלויה ברצון האדם.¹⁴

לדעת לבון, העובדה שרוב מפלגות הפועלים נחונות להשפעת הדוגמה המארקסיסטית, התולה את התגשמות הסוציאליזם בהתמוטטות הקפיטליזם – היא הרסנית. במקום להתגבר על המשבר באה האמונה המיסטית בגאולה שתבוא בעקבות ההתמוטטות: המארקסיסטים כמעט רוצים במשבר, שהצטייר בעיניהם כחבלי משיח. לבון קבע בצער, שהתנועה הסוציאליסטית התרחקה מהגשמת הסוציאליזם משום שאיבדה את האמון בכוחה לשנות את החברה

14. פריטקול מועצת איגוד גורדוניה, 17.2.1931, ארכיון גורדוניה 3:1.

הקיימת, והיא תולה את ההגשמה בהתמוטטותה. הוא הסכים, שהמשבר הכלכלי איננו מקרי אלא מובנה בחברה הרכושנית. אולם הקפיטליזם אינו אחד ואינו קופא על שמדיו. המשבר אינו מוביל בהכרח לתוצאה מסוימת, ובוודאי שאיננו מוליך לחברה סוציאליסטית. יותר סביר, שהמשבר הכלכלי ירחיק את האנושות מהסוציאליזם – הכל תלוי כמה שיפיקו ממנו אנשים ותנועות.

האטאטיזם הימני, השואב לא מעט השראה מהאטאטיזם הקומוניסטי, לטענת לבון, מבצר את הקפיטליזם ומרחיק את הסוציאליזם. הפאשיזם, שגם הוא צמח הודות לשגיאות של התנועה הסוציאליסטית, מבצר גם הוא את הקפיטליזם. הקפיטליזם חולה אך איננו גוסס, ואילו התנועה הסוציאליסטית בשנות ה-30 איננה מסוגלת להגשים סוציאליזם, משום שהדוגמטיות המעמדית שלה מרחיקה אותה מרוב העם. האינטרסים הועלו לראש סולם הערכים של המפלגות הסוציאליסטיות, וחבריה עוסקים בהישגים כלכליים מידיים קצרי ראות, בעודם מפזמים דוגמות מקודשות כפסוקי תפילה שאינם מחייבים מעשה מידי. הפועל תפס את הפער בין הראוות והסיסמאות לבין המאבק הממשי על אינטרסים חומריים.

לבון קבע, שמשבר הסוציאליזם עמוק וקשה ממשבר הקפיטליזם, ואינו מבשר התגשמות קרובה של הסוציאליזם בכל העולם, וגם לא תלה בה את התגשמות הציונות, שבמהלכה תנועת הפועלים בארץ-ישראל שותלת יסודות סוציאליסטיים לתוך החברה בארץ. הוא הזהיר את בן-גוריון וחבריו, לא להשלוח את עצמם שבניין הציונות ובניין הסוציאליזם זהים בארץ-ישראל. אין זהות כזאת מחוץ לתודעתם של הפועלים החותרים לכך, ומוטב שיבחינו ביסודות הסוציאליסטיים שהם מניחים לכלל החברה היישובית הלא-סוציאליסטית.¹⁵

בראשית 1933, בעקבות עליית היטלר לשלטון, התבלט לבון כוועידת ההסתדרות הרביעית, בפברואר 1933, כפולמוסן נגד ה"דת" המארקסיסטית של השומר הצעיר, והזהיר מפני גל החסלנות הציונית העובר על הנוער היהודי במזרח אירופה. הזעזוע לנוכח רדיפת הקומוניזם והסוציאליזם בגרמניה לא הפך את לבון לחסיד ברית-המועצות. כשהטיחו נגדו, שבגרמניה שורפים ספרים, הזכיר, שבברית-המועצות גוזזים אותם. גם את אשמת הקומוניסטים הגרמנים בסיוע לעליית הנאצים לא שכח להזכיר, כשהוא מלגלג על השומר הצעיר.¹⁶

המפנה בעקבות עליית היטלר

אבל לבון לא היה אנטי-קומוניסט דוגמטי. כשם שידע להעריך את גדולתו התיאורטית של מארקס, כך יישם בפועל את החשבת המציאות הקונקרטית. לא זו בלבד שהאידיאל נוצר במציאות היסטורית נתונה; דרכי יישומו, קידום מגמותיו במציאות, חייבים להיבחר בהתאם לתנאים שהשתנו. לכן הוא ביקר קשות את המנהיג החזק והכריזמטי של מפלגת ה"התאחדות"

15. פרוטוקול הפגישה עם בן-גוריון בחולדה, 22-23.3.1932, בתוך: גורדוניה, יצא על ידי ארגון גורדוניה בארץ, אייר תרצ"ב, עמ' 61-34.

16. פרוטוקול הוועידה הרביעית של ההסתדרות הכללית, 12-18.2.1933.

כפולין, יוסף לוי, שזכה להערצת רבים ממדריכי גורדוניה. יוסף לוי הנהיג אותה חלק ממפלגת ה"התאחדות" כפולין שלא הסכים בשום אופן להתאחד עם פועלי ציון במסגרת המקבילה למפא"י, וסירב להיכנס ל"גוש העבודה", לקראת הקונגרס הציוני באוגוסט 1933. לבון עבד עמו בשיתוף פעולה כמעט מאז הקמת גורדוניה, והחל להתרחק ממנו כבר ב-1930.¹⁷ כעת נראה לוי בעיני לבון כאישיות מרירה, מנותקת מהמציאות, שאינסטינקט הנקמה מוביל אותו למבוי פוליטי סתום. "הוא רוצה פשוט להינקם בחוגי הפועל הצעיר על חטאים בלתי ידועים לי", פירש לבון את מניעי לוי, שהציע לגורדוניה הכרזת מלחמה פוליטית על מפא"י. לא פחות מכך סלד לבון מההתפתחות האידיאולוגית שהתחוללה בלוי וחבריו. לוי הפך למתנגד לסוציאליזם, על קרביו וכרעיו, והשתמש בסיסמאות אנטי-סוציאליסטיות ואנטי-הסתדרותיות אשר שאב ישירות מהרוויזיוניסטים.

הוא המשיך בכך גם לאחר רצח חיים ארלוזורוב ביוני 1933 – רצח, שלדעת מפא"י נעשה בידי רוויזיוניסטים. תחילה ניסה לבון להשפיע עליו בדברי כיבושין קשים. בעת שהתחממה מערכת הבחירות, הוא גזף בו קשות על הגידופים וההשמצות שבהם הוא מכבד את השמאל הציוני. כמו כן טען, כי העבודה שאנשי ה"התאחדות" בארץ, בניגוד לגורדוניה, לא פעלו כלל בשטח חלוצי כיבושי כלשהו, ואפילו לא בתחום הציבורי והפוליטי, מוסיפה חטא על פשע השמצותיהם כלפי תנועת הפועלים ומפא"י. כהרגל, לא חסך לבון בכיטוים חריפים. בחרדה ולגלוג תיאר את ההתנפלויות הגסות ו"סגנון הרחוב" שאימצה לעצמה ה"התאחדות" בכיובו של לוי. אפילו הקיבוץ המאוחד ב"החלוץ", שהשביע את גורדוניה הרבה מרורים, לא היה זכאי, לדעת לבון, למנת הגידופים שלו כיבדו. בעת מאבק של תנועת הפועלים היהודית נגד הרוויזיוניזם, ועל רקע הניצחון השחור והחום באירופה, חייב כל דמוקרט, ובודאי סוציאליסט דמוקרטי, להתיישר עם קו ההגנה של הסוציאליזם נגד הפאשיזם. אומנם שנים מועטות קודם לכן בישר לבון על התמוטטות רעיונית מוחלטת של המרקסיזם, וגם עתה לא שינה את דעתו כיחס לתקפותו התיאורטית או מגמותיו הדיקטטוריות. אבל עתה סבר, כי אסור בשום פנים להיות שותף לתנועה או מפלגה המציגה עצמה כתנועה לוחמת אנטי-מרקסיסטית. שכן עליה לסגל את עצמה להרגשת התקופה.

במכתב שכתב לבון ליוסף לוי ניתן לחוש עד כמה פגעה בו התנהגות ה"התאחדות", ופגעה בתדמיתה של תנועתו. בסיום מכתבו כתב, שהוא "מתפלל" לקול התבונה שיחדור ללבו של לוי, וכי היסט אם לכתוב אליו בכלל.¹⁸

לבון העביר החלטה בתנועתו, שגורדוניה לא תצביע עבור ה"התאחדות" של לוי כפולין בבחירות לקונגרס, כי אם תתייצב ברישימה נפרדת.¹⁹ תגובת לוי לא

17. יעקב מרגלית, מפלגת התאחדות כפולין, תל-אביב 1988, עמ' 134.

18. פנחס לוביאניקר ליוסף לוי, 23.5.1933, ארכיון גורדוניה.

19. ביולטין ב', סודי בהחלט, 3.6.1933, ארכיון גורדוניה 1/4.

איחרה לבוא. הוא יסד בפולין תנועה חדשה, "ויתקיניה", שתשמור על הקשר עם מפלגתו, "התאחדות", ותמלא את היעוד של מלחמה במארקסיזם. הקמת התנועה החדשה נומקה בהקצנה של גורדוניה, אם כי לא דובר על ניתוק הקשרים.²⁰ כמה חברים נאמנים לגורדוניה פרשו ממנה ל"ויתקיניה", כי לא הסכימו עם לבון.²¹ לבון זעם על ה"התאחדות", שניסתה לסלף את גורדון ברוח של "נציונליזם בדלני", כשם שהתנגד לסיסמאות המארקסיסטיות. תנועה חלוצית צריכה להתבסס על חינוך מעמיק לאמיתות המורכבות של החיים הניצבים לפניה, ואסור לה להיסחף אחר סיסמאות פשטניות וכוזבות, למרות שהן מושכות את הנוער.²²

לבון ותנועתו גורדוניה היו מבקריהם החריפים והעוקצניים של השומר הצעיר והמארקסיזם, ונשארו נאמנים לתורת גורדון בדבר עם עובד, ולתורת ארלזורוב בדבר הסוציאליזם העממי של היהודים. כוועידת ההסתדרות, בינואר 1934, החליפו מהלומות אידיאולוגיות היריבים הוותיקים הגליצונירים, לבון ומרדכי אורנשטיין. אורנשטיין הכתים את לבון כאיש הימין, כיון שהביע תמיהה מבודחת על ההתנגדות העקרונית לרכוש אצל חברים מהתנועה הקיבוצית. הרי חברי התנועה הקיבוצית, אמר לבון, הם כעצמם בעלי רכוש, ואינם יכולים להתנגד לו. הוא בירך על הרכוש שצוברים הקיבוצים, ואפילו פועלים כפרטים, וראה בכך תופעה חיובית ביסודה. הרכוש כשלעצמו איננו דבר רע. מטרת תנועת העבודה היא להסדיר את צבירת הרכוש הזה ולשים לה סייגים, כדי שתהיה יצרנית ותסייע להעלאת רמת החיים של שכבות רחבות, ולא של מעטים. הוא לא התלהב מההזיות הטהורות, שקידשו שוויוניות הנובעת מעוני. מרדכי אורנשטיין לא היה זקוק להוכחות גוספות לכפירתו של לבון ביסודות המארקסיזם.²³

"יפירות" נגד חכלי המשיח הקומוניסטי

לבון הסתמך, בין היתר, על אנרי דה מאן, הסוציאליסט הבלגי, שהשתמש בפסיכולוגיה, ולא רק בכלכלה, לאיתורם של מניעי האדם בחברה. לימים, עם פרוץ המלחמה, בגד אנרי דה מאן, והסתגל לכיבוש ולשלטון הנאצי בבליה.²⁴

20. יעקב מרגלית, לעיל, הערה 17, עמ' 149.
21. ראיון עם לוי אריה שריר, גבעת המורה, 27.7.1993.
22. הוועידה העילמית השנייה של גורדוניה בלחז', הוצאת ההנהגה העליונה, וארשה תרצ"ד, עמ' 74-15.
23. המושב השני של ועידת ההסתדרות הרביעית, ינואר 1934, ספר ועידת ההסתדרות הרביעית, סכת תרצ"ד, עמ' 55-57.
24. זאב שטרנהאל, לא ימין ולא שמאל, על מהות הפאשיזם, תל-אביב 1993, עמ' 48-49, טוען שסוף המעשה של דה מאן, כשנכנע לפאשיסטים במלחמת העולם, היה במחשבה תחילה, על סמך השוכחו למוסוליני ב-1930 על השבחים שהלה כתב לו על ספרו. אבל דה מאן העיר למוסוליני, שלא היה בהיסטוריה מנהיג שהגשים את המעבר לחופש, לאחר ששלל אותו. Peter Lodge, *Beyond Fascism* The Hague 1966, p. 246 צרצ"ל שיבח את מוסוליני והיטלר ב-1935, ולא נחשב לפאשיסט.

בעקבות המאבק שניהלה ברית-המועצות נגד היטלר, נוצרה סביבה הילה עם השפעה משיחית על הנוער. לבון לא הראה נטייה כלשהי להתמוסס מבחינה אידיאולוגית במארקסיזם שרווח במפא"י בכלל וכקיבוץ המאוחד בפרט, שלא לדבר על השומר הצעיר. בניתוח מלומד, שנשען על קריאה מעמיקה של הוגי הדעות החברתיים בני זמנו באירופה ועל ניתוח רעיוני יצירתי, שהצטיין בבהירות ותמציתיות נדירים, הפריך לבון את הדוגמטיקה המארקסיסטית. מעמד הפועלים, אמר, איננו המעמד היחיד שיש לבנות עליו את הנהגת התמורה החברתית. כי בניגוד לציפיות המארקסיסטים, מעמדות הביניים אינם נעלמים, אלא להיפך, מעכלים אל תוכם נתחים-נתחים ממעמד הפועלים. בעלות על בתים ורכוש אחר אין בה כשלעצמה כדי לפסול את בעליה משותפות בבניין חברה צודקת, והבסיס לשליטה ולמעמד איננו הרכוש לכדו. שכירים שהם מנהלים ומדענים עשויים לרכוש להם עמדות שלטון בחברה גם בלי שיהפכו לבעלי רכוש.

עם זאת הודה לבון בפה מלא בקיומה של מלחמת מעמדות ושכבות, ובאינטרסים כלכליים מנוגדים בחברה הקיימת. האידיאה הסוציאליסטית צריכה להבטיח את טובת הכלל ולא אינטרס צר של מעמד או שכבה. לבון הרציונליסט הסתמך גם על קטעים ממשנתו של גורדון, שהסביר, כי מבחינה לאומית אין המלחמה בין העבודה והרכוש מהווה מלחמת מעמדות, וגם לא מלחמה כלכלית בלבד, כי אם מלחמת הרוב המכריע בעם נגד חלק קטן המנצל את הכלל. על תנועת העבודה להימנע מהתייצבות נגד רוב העם, אלא להיפך, לשמש כוח דוחף והנהגה לכלל העם, במהלך תיקון החברה.²⁵

אירועי הזמן, שהציבו בזירת ההתגוששות ההיסטורית דיקטטורות פאשיסטיות נגד דיקטטורות קומוניסטיות, העלו את הצורך להבהיר ולחדד את היסודות המפרידים בין תנועת הפועלים העברית, המבוססת על חירות היחיד, לבין "השיעבוד והדיקטטורה, אחת היא אם צבעם חום, שחור או אדום".

עם זאת, לבון לא ביסס את ספרו יסודות על שלילת רעיונותיו של מארקס. הוא הבהיר, שחבר הקבוצות וגורדוניה אינם אנטי-מארקסיסטיים, ואף אימצו לעצמם את החיוב שבתורה זו. "עצם ההנחה בדבר התלות ההדדית בין הגורמים הכלכליים והרוחניים" – התרומה החשובה של מארקס להגות החברתית – היא בעלת ערך רב לכל תפיסה היסטורית ריאליסטית.²⁶ אך הוא עסק בביקורת התורה הזו,²⁷ וכינה בשם חסידים שוטים את מי שקידשו את המארקסיזם, במיוחד לאחר שהמשטר בברית-המועצות חשף את ליקוייו לכל מי שענינו פקוחות.²⁸

אין אנו מארקסיסטים. אך אין כל שותפות בינינו לכל הפמליה של אנטי-

25. פנחס לוביאניקר, "סוציאליזם ומעמד", ניב הקביצה, שבט תרצ"ו, עמ' 15.

26. פנחס לוביאניקר, יסודות, תל-אביב תש"א (להלן: יסודות), עמ' 40.

27. שם, עמ' 46.

28. שם.

מארקסיסטים למיניהם, המשקצים את המארקסיזם מתוך משפט קדום וללא בחינת יסודותיו. יש במארקסיזם גם אלמנטים חיוביים, שנהפכו לנכסי צאן ברזל במחשבה הסוציאליסטית המודרנית, שנקלטו גם במערכת מחשבתנו והיונכנו. לא נלך בדרך של פסילות הגרעינים הנכונים שבמארקסיזם, כדרך שלא ננהג מנהג של אותם חסידים שוטים המקדשים כל פסוק שבו.²⁹

תמצית הביקורת המוסרית של לבון כלפי המארקסיזם המקובל היתה: "אין לעקור את הרע על ידי השימוש בו. אין להגשים את הצדק על ידי ביטולו. אין להגביר את החופש על ידי עקירתו."³⁰

לאחר ההתקפה הנאצית על ברית-המועצות במלחמת העולם השנייה, ומלחמת היאוש של ברית-המועצות נגדה, הזהיר לבון את חבריו בצמרת מפא"י מפני עליית כוח השמאל ההסתדרותי בבחירות, בסוף 1941.³¹ שכן ממעמקי היאוש של תחילת מלחמת העולם התנחמו מנהיגי התנועות החלוציות השמאליות בחזון אחרית הימים הסוציאליסטית והציונית, שתבקע כתוצאה ממלחמה, שנתפסה כמהדורה מודרנית של מלחמת גוג ומגוג. לא כן לבון:

אין בטחון מוחלט בהגשמת אידיאה איזו שהיא, באשר הגשמתה תלויה בגורם שלא ניתן לחישוב מראש והוא – האדם. ניתן לנו לדעת את תגובת הטבע הבלתי אורגני. אולם האפשרויות של תגובת האדם הן מרובות לאין שיעור ומנוגדות זו לזו, ולא יוכל איש המצפון המדעי לערוך לנו, כי האפשרות האחת היא שתתגשם ולא השנייה או השלישית [...]

היה מקובל כחוק מוסכם בתורת הציונות כי הרדיפות של היהודים, תגבורת האנטישמיות [...] יגבירו את כוחה של הציונות, את השאיפה לארץ ישראל [...] אולם [...] האם לא ראינו יחד עם התגובה הציונית הטבעית גם תגובות אחרות של תגבורת האינרציה? של רצון הבריתה מאחריות לאומית וניתוק הקשר לעם היהודי? [...] לפיכך אין בטחון מוחלט לא בהגשמת הציונות ולא בהגשמת הסוציאליזם.

הערובה היחידה להגשמת הציונות והסוציאליזם היא האמונה בהם על ידי אנשים הנכונים לחתור להגשמתן.³²

אין צורך לומר שבעיני השומר הצעיר נחשב בעל יסודות לאויב המארקסיזם, למרות שלבון כתב בפירושו, שהוא איננו מארקסיסט אך גם איננו אויבו. בכתביו של מארקס מצא לבון גם שנאה ורצון להשמיד את מתנגדיו האנרכיסטים והאוטופיסטים, וגם יותר מדי דוגמטיות, כמו במידת האהבה הנוצרית. גם כאן הושחתה האהבה כמטרה על ידי השנאה כאמצעי. הוא היה ער לכוחה של

29. זיד בצלאלי, "כשולי יסודות", הפועל הצעיר, שנת השלושים וארבע, מס' 21 (4.7.1941).

30. יסודות, עמ' 35.

31. קטע פרוטוקול מרכז מפא"י, ארכיון לבון, חולדה, ג'204/1.

32. יסודות, עמ' 142-143.

אידיאה להרים את האדם ולהעניק תוכן לחייו, אך ידע להזהיר מפני הקנאות והאכזריות שהדבקות באידיאה עלולה להוביל אליהן. הסכנה גדלה ככל שהאידיאה יונקת עמוק יותר מכוחות הנפש של היחיד והדורות. לפתחן של האידיאות הגדולות באמת רובץ חטא הדוגמטיות האכזרית.³³

לכון הורה, שאין לבנות איחוד של פועלים על ידי פראות שגורות, ולא על ידי זיקה לאידיאולוגיה המארקסיסטית, אלא סביב דרך חייהם ויצירתם הממשית. מצד שני טען, שהתנועה הסוציאליסטית, ותנועת העבודה העברית בכלל זה, מאחדת אנשים לא על פי האינטרס הסוציולוגי של השכבה הכלכלית אליה הם משתייכים. האנשים שהתלכדו בתנועת העבודה העברית באו ברובם משורות המעמד הבינוני, והתלכדו סביב אידיאה משותפת.³⁴ כזכור, לכון טען שמארקס היה הרבה יותר "אידיאליסט" מכפי שהוא, ועל אחת כמה וכמה חסידי, רצו להודות. עם זאת, מארקס מזהה כמאטריאליסט,³⁵ אפילו על ידי מחברים היודעים שהגדרה זו איננה נכונה.³⁶

האידיאל הננעץ במציאות – פרשנות רוטנשטרייך למארקס

ניתן לזהות קירבה רעיונית מובהקת בין איש גורדוניה נתן רוטנשטרייך ללכון, שהיה מדריך ומורה דרך לרוטנשטרייך בנעוריו. הקירבה ביניהם כלטה בעיקר בתפיסת היחס בין המציאות לאידיאה. נתן רוטנשטרייך הבדיל את מארקס מכמה פילוסופים אחרים בני תקופתו, בכך שהוא לא הציב קני מידה מוסריים כאנטיתטיים למציאות; את הראוי לא העמיד בניגוד למצוי. מצד שני, מארקס גם לא הסכים עם בני תקופתו, שהעמידו את התכונה בשירות המעשה, כמובן של אמצעי לתכלית. מארקס עסק ב"נסיון לגלות בתוך המציאות הנמוגה את הכוח המחולל מציאות חדשה." כיון שהמציאות שרויה במתח הנובע מהקטבים של המוסרי והבלתי מוסרי, הטוב והרע, אין טעם להזרים לתוכה את התיקון, מאיזה אידיאל מוסרי הניצב מעל למציאות. הוגה חברתי צריך למלא תפקיד בניתוח המציאות ובזיהוי המגמה המצויה בה בפועל, שאותה יש לדחוף ולקדם, בניגוד למגמות אחרות, שגם הן קיימות בסבך המציאות.

הצמידות בין ההגות למאבק החברתי, שעליה הצביע רוטנשטרייך בתורת מארקס כשליילת הקרע בין החומר לרוח, בין היחיד לחברה, בין הפילוסופיה לחיים ובין המוסר לחיים, היתה לחם חוקו של מנהיג גורדוניה, ממנה צמח רוטנשטרייך. לכון גם לא האמין לפרשנות על מארקס, אשר תלתה את התגשמות המעבר מחברת השיעבוד לחברת החירות ב"הכרח ההיסטורי"

33. שם, עמ' 144-145.

34. נתן רוטנשטרייך, בין עקרונות לניווט, על מחשבתו החברתית של פנחס לכון, תל-אביב 1979.

35. גם ספר שפורסם לאחרונה בעברית גורס, ש"העמדת הגל על ראשו הביאה את מארקס לגבש תפיסה מטריאליסטית". דוד אותנה, מסדר הנידוליסטים, לידתה של תרבות פוליטית באירופה, ירושלים 1993, עמ' 16.

36. שם, עמ' 178-179.

האובייקטיבי שיבשיל מאליו. שכן את האידיאל החברתי יונקת המחשבה החברתית מהמציאות. "החברה היא נושא השני והיא המושא שלו, היא המשנה את עצמה."³⁷

כשניגש רוטנשטרייך לניתוח הטקסט המארקסי של אחת-עשרה התנחות על [לודוויג] פוירבאך, כתמצית הביקורת של מארקס על המאטריאליזם, הוא זיהה יסוד "אידיאליסטי" אצל מארקס, בניגוד לתדמיתו ה"מאטריאליסטית". ואומנם, כתב היד שהגיש רוטנשטרייך להוצאת הקיבוץ המאוחד, נחשב לדברי כפירה, ונפסל לפרסום.³⁸ רוטנשטרייך טען, שמארקס אומנם למד מפוירבאך המאטריאליסט את הנחיצות במימוש תפיסתו, אבל עיצב תפיסה שונה של מהות האדם.³⁹ מארקס טען שהמאטריאליזם, הגורס שהאדם הוא פרי הנסיבות, שכן שהנסיבות משתנות על ידי בני האדם. מה שנראה לפוירבאך כקובע את האדם כאילו מבחוץ, כנתון אובייקטיבי, איננו אלא תוצר פעילותו, המונחה על ידי חשיבתו. הביקורת המארקסית על המאטריאליזם היא, שהוא מסתכל על האדם מבחוץ, כאילו היה תוצר סביל של הסביבה והטבע, בעוד שהאדם הוא קודם כל יצור פעיל. אצל המאטריאליסט מהות האדם כאובייקט מאפילה על מהותו כסובייקט.

למרכה הפרדוקס, המאטריאליזם לוקה משום שהוא דוחני מדי, עיוני, פאסיבי ומופשט, כי "נעץ את עינו בתודעה",⁴⁰ בשלילת הפעילות והרצון, בתור דרגה "יהודית" תועלתנית, ולכן נחונה,⁴¹ ואילו "מארקס מעתיק את הדיון מתחום של ההתכוננות לתחום של המעשה".⁴²

מארקס החשיב את הפעילות כנקודת המוצא. הוא נטל מהאידיאליזם את היסוד הדינאמי,⁴³ המחולל תהליכים, ומהמאטריאליזם את החשבת המציאות הממשית שבתוכה מחולל היוצר, האדם הממשי,⁴⁴ את התהליך. כאמצעות נטילה זו משתי האסכולות המנוגדות, המאטריאליזם של פוירבאך והאידיאליזם של היגל, ופסילה של היסוד המופשט שבשתיהן, יצר מארקס אורח חשיבה חדש, המציב את מקור התכנים האנושיים בעבודה, בפעילות היוצרת של האדם הממשי, המשנה את המציאות. מכאן נובע "מעמדה המתנה" של הכלכלה,⁴⁵ כי כייצור מפריד עצמו האדם מהחיה, ובתהליך הייצור נוצרים הצרכים ומשתנים. הייצור הוא המעשה ההיסטורי הראשון, והוא גם יצירת האדם את עצמו, בשני

37. נתן רוטנשטרייך, יסודות המילוסופיה של מארקס, תל-אביב תשי"ב (להלן: רוטנשטרייך), עמ' 77.

38. איל כפכפי, אמת או אמונה, ירושלים 1992, עמ' 200.

39. רוטנשטרייך, עמ' 23.

40. שם, עמ' 56.

41. שם, עמ' 32.

42. שם, עמ' 52.

43. שם, עמ' 33.

44. שם.

45. שם, עמ' 35.

המובנים: החיצוני והפנימי. מעשה היצירה, ולא השימוש במוצרים, הוא המהותי לאדם. כלומר, לא עקרון התועלת האגואיסטי, אלא הטבעת הרעיון בחומר, מימושו בפועל.

ראשית תהליך העשייה הוא הרעיון, לא כמובן של העתקת הטבע וההסתכלות הפאסיבית בו. האדם הפועל בטבע ביקורתי כלפי, חותר לשנותו על פי קנה מידה המתייחס למציאות, אבל אין המציאות בבחינת תכתיב לו. ובכך, אומר רוטנשטרייך, "ננעץ כבר השורש" בראיית הפעילות האנושית כמהפכנית, כחותרת לשינוי, כמסתכלת בחומר מבחינת הפוטנציאל הגלומות בו ומאפשרות להוציאן מהכוח אל הפועל: ב"מימושה של האידיאה [...] בחוך המציאות ההיסטורית המסויימת".⁴⁶ האדם מראשיתו ביקורתי כלפי המציאות וחופשי כלפיה, ובחינת המציאות, על מנת לשנותה, היא "פרי החוצפה הרוצה לעשות את האדם לאדם".⁴⁷

כושרו של האדם להטיל ספק ולשאול לאמיתות המושג שיש לו על המציאות שמחוצה לו, נולד מפעילותו המכוונת כלפי המציאות שמחוצה לו. "הפועל היוצר את המציאות הוא גם היוצר את ההתאמה בין המהות למציאות",⁴⁸ שהיא האמת. מארקס גורס תקפות של אמת עיונית, הנמצאת בקשר ישיר עם הפעילות בתוך המציאות. מכאן, שהזהות המפורסמת שג'רס מארקס בין ההוויה והתודעה מתאפשרת, משום ש"התודעה משוקעת בתוך ההוויה", שהיא פרי הפעילות האנושית. היחיד לא נתפס אצל מארקס כנתון, כי אם כנוצר במהלך הפעילות החברתית. לכן האנושי הוא כולו חברתי, נוצר על ידי החברה. "היחיד בוקע מתוך החברה",⁴⁹ ותודעתו כיחיד מול החברה גם היא מוצר חברתי. לכן אין חירות האדם אנטייתית לחברה, אלא להיפך. "מעמדה המרכזי של החברה בתפיסתו של מארקס תלוי בעובדה שהיא הספירה שבה מתגשמת המהות החופשית של האדם." החירות איננה מתמצה באי ציות של האדם לזולת, כי הזולת "עשוי להיות לא רק אדם אלא הוא גם חפץ." יחסי הקניין החברתיים הם מקור השיעבוד של בני אדם.

תפיסה כזו היא אנטי-אטאיסטית במהותה. היגל "ראה את הממשות של האידיאה המוסרית במדינה", והפריד בין האדם אורח המדינה המוסרי, הנוהג על פי אמות המידה האלטרואיסטיות ביותר, עד כדי הקרבת עצמו למען המדינה, לבין היחיד האנוכי בחברה. היגל הסביר, שהאדם חי בעת ובעונה אחת במדינה – הספירה המוסרית – ובחברה, שהיא תחום התחרות האנוכית והפרועה, שעליה להיות מוסדרת מבחוק, בכליה המשפטיים של המדינה. היגל הגדיר את המדינה כתחום החירות האנושית.

מארקס לא גרס שהמדינה היא ספירה עליונה, שיא אנושי ומוסרי, אלא תחום החיים הממשי הוא החברה, לא המדינה. מדינה מתוקנת אין בה ממש, ואין היא

46. שם, עמ' 37.

47. שם, עמ' 36.

48. שם, עמ' 40.

49. שם, עמ' 60.

מסוגלת לממש את חירות האדם ללא חברה מתוקנת, "חברה אנושית".⁵⁰ המדינה לא זו בלבד שאיננה ממלכת החירות, האמת, הצדק והמשפט, אלא היא מהווה מכשיר לשלטון ולניצול בתוככי החברה, מעניקה לגיטימציה למלחמת הכל בכל, ומגינה על בעלי הרכוש. המדינה איננה התגלמות המוסר, ואיננה רשות שבתוכה בני האדם שווים, כיומרתה. הכוחות העשויים לשפר את המציאות עשויים לבוע מהחברה, לא מהמדינה. התיקון במצב החברה יכול לבוא מהתחברות של ההגות החברתית, "הפילוסופיה", עם תנועת הפועלים. רוטנשטרייך, איש הפילוסופיה מהאקדמיה, ועל אחת כמה וכמה פנחס לבון, ראו עצמם כאנשי הגות חברתית שהם חלק בלתי נפרד מתנועת הפועלים, הנושא של תיקון החברה.

לשמור על מפ"ם מההירדרות שמאלה

עם קום המדינה רצה לבון, כמזכ"ל ההסתדרות, לשמור על ליכודו של נושא תיקון החברה, תנועת העבודה. מדיניותו נועדה, גם בעת המלחמה הקרה בשנות ה-50, לאפשר פעולה משותפת של ההסתדרות במדינה. לאחר הבחירות וכינון הכנסת הראשונה, בראשית 1949, נמנה פנחס לבון עם אלה מצמרת מפא"י, שניסו להשאיר את מפ"ם בממשלה,⁵¹ בניגוד למגמת בן-גוריון,⁵² לדחוף את מפ"ם לאופוזיציה.⁵³ כמזכ"ל ההסתדרות התנצח לבון עם מפ"ם, שהציגה את מפא"י כאויבת הפועלים,⁵⁴ אבל מצד שני ביקר את בן-גוריון, שהערים קשיים על דרכה של משלחת מפא"י למשא ומתן הקואליציוני עם מפ"ם.⁵⁵ כשביקשו לבון וחבריו שהות כדי לערוך ניסיון נוסף להגיע להסכם עם מפ"ם, סירב בן-גוריון ואיים, כרגיל, בהתפטרות.⁵⁶

בן-גוריון השפיל את מפ"ם כדי להחליש בתוכה את המצדדים בכניסה לממשלה, למשל, כשהיתנה מינוי של מנהל משרד הביטחון ממפ"ם בתנאי שהמנהל ישהה במשרד רק בשעות שכן-גוריון עצמו יימצא שם,⁵⁷ שכן יש להשגית עליו. לבון הזהיר את צמרת מפא"י, שעקירת חברי מפ"ם מהקצונה של צה"ל בנוסח הגורף שעשה בן-גוריון,⁵⁸ תזיק לצה"ל ולמפא"י. באוקטובר 1949, בעקבות כנס הפלמ"ח, הניאו לבון וחבריו בצמרת מפא"י את בן-גוריון מלהעמיד חיילים חברי הפלמ"ח לשעבר למשפט צבאי, על השתתפותם בכנס.⁵⁹

50. שם, עמ' 66-67.

51. פרוטוקול לשכת מפא"י, 1.3.1949, ארכיון מפא"י 25/49.

52. פרוטוקול מזכירות מפא"י, 1.3.1949, שם 24/49.

53. יומן גבתי, 16.3.1949, אק"מ 15/גבתי.

54. דברי הכנסת, 8.3.1949, ארכיון מפא"י, לבון 97.

55. ראה למשל "ישיבה שנייה", ללא תאריך, אק"מ 15; ציולינג.

56. פרוטוקול ישיבה ד' של המ"מ, אק"מ 15; ציולינג. פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפ"ם, 2.3.1949, אק"מ 13.

57. פרוטוקול מזכירות מפא"י, 1.3.1949, ארכיון מפא"י, 24/49.

58. מזכירות מפא"י, 7.8.1949, שם, שם.

59. יומן בן-גוריון, 18.10.1949, ארכיון מורשת בן-גוריון, שדה-בוקר.

אזהרות מזכ"ל ההסתדרות לבון מפני דחיקת מפ"ם לאופוזיציה התגשמו. מפ"ם החריפה את מאבקה נגד מפא"י, תוך התקשרות מעמיקה והולכת עם המפלגה הקומוניסטית. באפריל כבר הקימו שתי המפלגות "ועדי פעולה" במקומות עבודה, ששבתו "שביתות פראיות" נגד החלטות ההסתדרות,⁶⁰ כמבוא למהפכה קומוניסטית העומדת כביכול בשער.⁶¹ בחלק ממקומות העבודה הגדולים היתה עדיפות למפ"ם, כולל בתע"ש. באחת האסיפות אמר אחד מעסקני מפ"ם, "אנו לא נחשל נשק עבור מחרחרי המלחמה". זמן־מה עבר עד שאנשי משרד הביטחון, האחראים על המפעל הביטחוני, תפסו את מי שהנפיק למרצים של מפ"ם אישורים להיכנס למקום.⁶² בשיחות אישיות הסבירו מנהיגי מפ"ם למוזכ"ל ההסתדרות, שמפא"י חייבת לתבוע מהפועלים הוותיקים להוריד את רמת החיים שלהם למען קליטת העלייה ובניין המדינה. אבל מצד שני הם הסיתו נגד מפא"י וטענו, שהיא מורידה את רמת החיים של המוני העם,⁶³ והכריזו שמדד יוקר המחיה הוא מס שנועד לרושש את הפועלים.⁶⁴ הם הודיעו ללבון, שיחבלו במאמצים הכלכליים שעליהם המליצו בעצמם, כי בן־גוריון השאיר אותם באופוזיציה כדי לחסל את קיומם הפוליטי. לבון היה מוכן לשלם להם בתיקים חשובים כמשלה, ובלבד שיוכל להכניסם. אבל בן־גוריון מנע את כניסתם לקואליציה ואמר, שהם סוכנים של כוחות זרים.⁶⁵

חבר הכנסת של מפ"ם, משה סנה, האשים את מפא"י וההסתדרות בהרעבת פועלים. מי שבעבר הלא־רחוק נמנה עם מפלגות הימין, דיבר עכשיו כמו שמאל קומוניסטי. במטרה להוריד את קרנו השיב לו לבון בכנסת כאל מי שרק אתמול נמנה על הימין. כל הכבוד ל"ג' הצדק" סנה, אמר מזכ"ל ההסתדרות, "אבל את מועמדותו לרבנות אינו צריך להעמיד". זה מוגזם שהוא יטיף לראשי תנועת הפועלים שלא "ירעיבו פועלים", ומוטב לו שיחכה עוד שנים אחדות, כי אולי "יתבררו לנו דברים עליו".⁶⁶ לבון רמז לחשדות שרווחו בצמרת מפא"י, ייתכן שללא יסוד, כי משה סנה הוא סוכן קומוניסטי.⁶⁷

במהלך המאמצים להכנסת מפ"ם לממשלה בסוף 1949, ערב ישיבה שנקבעה בין הצדדים לסוף אוקטובר, רצו גורמים בתוך מפ"ם, יחד עם מק"י, לטרפד את הכנסת מפ"ם לממשלה, והכינו הפגנה גדולה נגד מדיניותה הכלכלית־חברתית של מפא"י בהסתדרות ובמדינה. מדיניות זו השיגה את הסכמתם של הפועלים להוריד את השכר, בתנאי שכל ההורדה תעבור לסובסידיות שיוזילו את מצרכי המזון.

60. פרוטוקול הוועדה המרכזת של ההסתדרות, 21.8.1949, ארכיון העבודה.

61. לוי קנטור, ללא משוא פנים, תל־אביב 1977, עמ' 70.

62. אורי אלפרט לבן־גוריון, 28.7.1949, א.צ. 230/72/1460.

63. לוי קנטור, לעיל, הערה 61, עמ' 131.

64. פנחס לוביאניקר, "במכתן הימים", הרצאה בכינוס ארצי של ועדי הפועלים בתל־אביב, 28.10.1949, דבר, 4.11.1949.

65. ספר הוועידה השביעית של ההסתדרות, 30.5.1949, תל־אביב, ספטמבר 1949, עמ' 153.

66. חוק התקציב לשנת 1949/50 (19.7.1949), מתוך דברי הכנסת, ארכיון לבון, חולדה.

67. איסר הראל, דיגול סובייטי, קומוניזם בארץ־ישראל, ירושלים 1987, עמ' 183.

כן תמכה ההסתדרות במאמצים להעלאת פריון העבודה. כל המרכיבים של מדיניות זו נקבעו באופן תקופתי על ידי האינדקס (מדד יוקר המחיה), כפי שהחליטה ההסתדרות בוועידתה השביעית. בתגובה להפגנות נגד ההסתדרות הישעה לבון את השיחות עם מפ"ם לכמה ימים, אבל כדי שלא לתת פרס למי שארגנו את ההפגנות, הוכרו מיד שהשיחות יימשכו. מהעיתונות של מק"י היה ברור, שמפ"ם מפוצלת ביחסה להרס ההסתדרות, מזה, ולכניסה לקואליציה הממשלתית מזה.⁶⁸

במהלך 1949 הצליח לבון, בישיבה עד שלוש לפנות בוקר, לשכנע את פועלי תל-אביב וחיפה שיסכימו להורדת שכר מוגבלת, כדי למנוע אינפלציה.⁶⁹ הורדת השכר הוקדשה לסובסידיות, כדי להוריד את מחירם של מוצרים חיוניים. נוסף לכך דאגה ההסתדרות שסוגים מסוימים של פועלים יקבלו תוספת מזון.⁷⁰ לבון האמין, שניתן לשכנע את הפועלים להצטמצם בתקופת העלייה ההמונית לטובת העולים. לכאורה נחלנו ניצחון ציבורי ומוסרי, אמר לצמרת מפא"י, כי הפועלים ברובם המכריע לא נסחפו אחר הדמגוגיה של מפ"ם; מפא"י שדרשה לקצץ בשכר ולהגביל את תביעות הפועלים, זכתה לאישור נרחב של מדיניותה. אבל ההסתדרות נהרסת ומתפלגת בינתיים. אומנם מפ"ם היא מפלגה יריבה, אבל מפא"י אינה יכולה לשמוח לאידה ולצפות באפס מעשה בתהליך הידרדרותה. תה. מפ"ם ועמה הפועלים הנגררים לחבלה בהסתדרות הם בשר מבשרה של תנועת הפועלים,⁷¹ הסביר המזכ"ל. היו בהסתדרות חברי מפא"י שביקרו את לבון, על שהוא מסתפק בנאומים יפים נגד מפ"ם וכולם מאבק אלים נגדה מצד מפא"י במקומות העבודה.⁷²

נתן רוטנשטריך הסכים עם מדיניות המזכ"ל לבון, שהתנגד להעלות את רמת החיים של הוותיקים, ולא חשש "לאבד פופולריות" בקרב היישוב הותיק.⁷³ לבון התפלא שהעולים החדשים, שנדחסו במחנות בתחנת-נאים, גילו פאסיביות ולא חוללו מהפכה נגד שלטון מפא"י. הוא הציע לחבריו לא לסמוך על כך שהכניעה תתמיד. "עלולה להיות התפוצצות כזאת שתסחוף איתה את הממשלה והכנסת [...] גם יחד". הוא גם חשש שצורת הקליטה של העלייה ההמונית היא שתקבע את דמות המדינה, אם תהיה "לבנטינית" או שתישא "את צלם אלוהים של תנועת העבודה העברית". קליטת העולים תעצב את אופיה של ישראל, אם תהיה "למהדורה יהודית של הלבנון, סוריה ומצרים, או שנצליח לשמור על דמות העם המתהווה ברוח יוצרי תנועתנו ומניחי יסודותיה."⁷⁴ לצורך המאבק על דמות המדינה רצה לבון את סיועה של מפ"ם, שכאמור בן-גוריון מנע אותו.

68. מ, "ההפגנה", קול העם, 28.10.1949.

69. "פועלי תל-אביב הסכימו להורדת השכר", ידיעות אחרונות, 13.10.1949.

70. פנחס לוביאניקר, "ההשגחה על הביצוע – בידי הפועלים עצמם", הדור, 8.11.1949.

71. פרטוקול מזכירות מפא"י, 2.11.1949, ארכיון מפא"י, 24/49.

72. פרטוקול מזכירות מפא"י, 20.10.1949, שם, שם.

73. נתן רוטנשטריך, "על אופק הזמן בחיינו", מולד ט, 50 (יוני 1952), עמ' 64-67.

74. לבון, "הקבוצה במבחן", מולד, כרך ד, חוב' 19 (אוקטובר 1949), עמ' 8.

הדאגה לדמות המדינה עלתה בקנה אחד עם הדאגה האנושית לעולים החדשים, שהתגוללו עם נשיהם וילדיהם באוהלים. לבון תבע מבן-גוריון להעמיד מיד חלק ממחנות הצבא לשיכונם של 120 אלף עולים. כמזכ"ל הסתדרות הוא היה מוכן להיפרד מדוגמות, ונטל על עצמו לשכנע את הפועלים הוותיקים לעבור לעבודה קבלנית בבניין, כדי להמריץ את הבנייה. זאת כתנאי שמפא"י תעמוד על התביעות מהיישוב הוותיק. בצעד לא-פופוליסטי ביקש מחבריו להטיל מס עלייה וקליטה על הציבור בארץ, שלדעתו יתקבל באהבה יותר ממסים אחרים.

הוא דרש להטיל מס על המתעשרים שהכפילו את הונם פי חמישה עד עשרה בחמש השנים האחרונות. אבל הצעותיו להידוק החגורה של היישוב הוותיק נפלו, לנוכח סירוב בן-גוריון לפנות מחנות צבא כדי לשכן בהם עולים. לבון הגיב בחריפות לדברי בן-גוריון, שהעולים מתפנקים, ושהצבא עלול להתמרד אם יאנסו אותו לפנות את מחנותיו לעולים.⁷⁵

לבון עשה ככל יכולתו למנוע פילוג בהסתדרות וסילוק מפ"ם ממנה,⁷⁶ גם בתחום הקשרים הבינלאומיים של ההסתדרות, שהסתכנו בגלל המלחמה הקרה בין המזרח והמערב, ובפרט בתנועת הפועלים הבינלאומית. הוא הקפיד למנוע ביטויים אנטי-סובייטיים מטעם ההסתדרות הכללית, בין היתר עקב הדאגה לגורל היהודים בארצות מזרח אירופה, שנשלטו על ידי ברית-המועצות, ולסיכוי לעלייתם ארצה.⁷⁷ מצד שני, הוא פקפק אם השתתפות ההסתדרות באינטרנציונל גל המקצועי הפרוקומוניסטי, מסייעת לעלייה ממזרח אירופה.⁷⁸ הוא סבר, שבתקופת המלחמה הקרה צריכה ההסתדרות לצאת מהאינטרנציונל המקצועי, שהשתייך למעשה לגוש המזרחי.⁷⁹

באוגוסט 1949 נאלצה מפא"י להכריע, האם לפרוש מהאינטרנציונל המקצועי, בעקבות פרישת האיגודים המקצועיים ממדינות המערב. לבון יעץ שלא למהר לפרוש ממנו. קודם כל, יש לנהל משא ומתן עם ראשי האינטרנציונל הסובייטים על הסיכוי לעלייה ממזרח אירופה. אם יתברר שאין סיכוי לכך, יש לפרוש, אבל להימנע מכניסה לאינטרנציונל המערבי. ה"בוסיס" מאמריקה לא היו חביבים עליו יותר מהבוסיס הסובייטים. לבון ניסה לקיים עמדה של אי-הזדהות מוחלטת, למרות התלות הכלכלית במערב. ההסתדרות השתייכה לאינטרנציונל שנמצא בשליטה מוחלטת של הסובייטים, ואין לצאת ממנו, אלא אם יתברר שאין סיכוי לעלייה משמעותית ממזרח אירופה. הצעותיו התקבלו.⁸⁰ מפא"י לא מיהרה

75. תום שגב, 1949, הישראלים הראשונים, ירושלים 1984, עמ' 138-139.

76. פנחס לוביאניקר לחוזה אחותו, 1.5.1949, ארכיון פרטי, יוספה פרי.

77. ספר הוועידה השביעית של ההסתדרות, לעיל, הערה 65, עמ' 393.

78. מ' יארבלום לפנחס לוביאניקר (אנגלית), פאריס 12.8.1949, ארכיון העבודה 104/4/249.

79. ספר הוועידה השביעית של ההסתדרות, לעיל, הערה 65, עמ' 268-269. ראה גם יומן גבתי, 21.5.1949, אק"מ/15/גבתי.

80. פרוטוקול מזכירות מפא"י, 28.8.1949, ארכיון מפא"י, 24/49.

להוציא את ההסתדרות מהאינטרנציונל של האיגודים המקצועיים, גם כאשר פרשו רוב האיגודים מהמערב. היא שלחה משלחת לשני האינטרנציונלים, ולאיינטרנציונל המערבי באו רק כמשקיפים.⁸¹ עד סוף 1949 לא יצאה מפא"י מהאינטרנציונל הנשלט על ידי מוסקווה, שמא ייפגעו סיכויי העלייה מארצות הגוש המזרחי, או תהיה לכך השפעה שלילית על המשא ומתן של כניסת מפ"ם לקואליציה.⁸²

שר החוץ משה שרת ניסה גם הוא למתן את מפ"ם, והסביר, שישראל אינה אנטי־סובייטית: הרי "אנחנו הכנסנו את רוסיה הנה", אמר. לבון הבטיח בעצב לח"כ יצחק בן־אהרון, שלחץ לסיים את המשא ומתן: "את החיים המתוקים האלה לא נאחר."⁸³ באווירת הפחד מפני השתלטות מפ"ם הפרו־סובייטית, נפל הטיעון של בן־גוריון על אונזיים קשובות: למוסדות העליונים של ההסתדרות אין ערך, קבע, כי ההסתדרות כבר מפולגת למפא"י ולמפ"ם, שאותה הגדיר במונח "יבסקציה", כפי שנקראו הקומוניסטים היהודים. בן־גוריון, איפוא, לא נלהב להכנסת מפ"ם לשותפות בהסתדרות, וכמובן לא לממשלה.⁸⁴

לבון הצדיק את בן־גוריון מבחינת הצורך לחדד את המאבק הרעיוני נגד מפ"ם, אבל תבע ממנו מאמץ לשיתוף מפ"ם, כדי לעצור את הידרדרותה, ולא נענה. לכן איים בהתפטרות בדצמבר 1949,⁸⁵ וזו נראתה לצמרת מפא"י חמורה במיוחד.

לבון הודיע שהחלטתו היא סופית וכי יעזוב ב־15 בינואר 1950, לאחר שיקבל את פניה של משלחת כריטית חשובה.⁸⁶ למעשה נדחתה ההתפטרות. במרץ 1950, לאחר הכרעת מפ"ם באורח סופי נגד הכניסה לקואליציה, המליץ לבון למפלגתו לצאת מן האינטרנציונל הפרו־קומוניסטי. הוא הושפע גם מהוצאת יוגוסלוויה מהאינטרנציונל, שהפך על ידי צעד זה לארגון קומוניסטי ממושמע. היה גם ברור, שמוכיר האינטרנציונל מקבל דיווח פנימי מתוך ההסתדרות, ומשתמש היטב בעובדה שהקומוניסטים, ובעיקר מפ"ם, מהווים אופוזיציה פרו־קומוניסטית גדולה בתוך ההסתדרות.⁸⁷ אך לאחר שההסתדרות יצאה מהארגון, הטיל לבון את משקלו למניעת כניסת ההסתדרות לאינטרנציונל המערבי של האיגודים המקצועיים, מתוך רצון לשמור על מעמד עצמאי של ההסתדרות במלחמה הקרה.⁸⁸ זאת, חרף הקשרים ההדוקים בין ההסתדרות

81. משלחת ההסתדרות לאינטרנציונלים במילאנו וז'נווה לפנחס לוביאניקר, 7.7.1949, ארכיון העבודה 104/4/249.
82. מפא"י לשליחים, לא לפרסים בשום צורה, אישי וסודי בהחלט, 15.9.1949, ארכיון העבודה 104/4/224, ניישטט.
83. פרוטוקול המ"מ בין מפ"ם למפא"י, 8.11.1949, אק"מ/15/ציולינג.
84. פרוטוקול מזכירות מפא"י, 20.10.1949, ארכיון מפא"י, 24/49.
85. יומן גבת', 28.12.1949, אק"מ/15/גבת'.
86. פנחס לוביאניקר לחברי המפלגה בוועדה המרכזת ולחברי הצמרת של מפא"י, 26.12.1949, ארכיון מפא"י 4/1'50.
87. צרור מכתבים ממרק יארבלום ללוביאניקר, 1950-1949, א.צ. 532/73/69.
88. משה ביתן לויאמה ארן, 27.2.1953, ארכיון מפא"י, 7/ארן.

ומפא"י לבין המפלגות שהשתייכו לאינטרנציונל המקצועי המערבי.⁸⁹ לבון טען, כי לגוש המזרחי יש אצלנו גיס חמישי, ובגוש המערבי יש לנו גיס חמישי,⁹⁰ והטיל את משקלו למען יציאת מפא"י מהליגה לידידות עם ברית-המועצות.⁹¹ אבל כמו חברים אחרים בצמרת מפא"י,⁹² הוא הגיב בחריפות נגד ההשמצות על ברית-המועצות, שהתפרסמו בעיתונות מפא"י,⁹³ בטענה כי יש חובה וזכות לחנך נגד המשטר הסובייטי ויחסו השלילי לציונות וליהדות, אך לא בצורה מתגרה.⁹⁴

לבון תבע ממפא"י להימנע מהשתתפות בקונגרס של הארגון "קומיסקור", שהקיף את המפלגות הסוציאלי-דמוקרטיות של המערב, בגלל הכנסת המפלגה הגרמנית לארגון, וזאת למרות שהוקר את עמדותיו האנטי-נאציות הברוטות של מנהיג הסוציאלי-דמוקרטיה הגרמנית, קורט שומאכר, שישב בעצמו במחנה ריכוז, ולמרות שהזדהה עם עמדת ה"איי-הזדהות" המתונה של הסוציאליסטים המערביים.⁹⁵ הוא היה קרוב ל"איי-הזדהות" של שרת,⁹⁶ אם כי ביקר את אופיה האידיאולוגי.⁹⁷

במקביל לתייעתו לשמור על עצמאות כלפי המערב, הוא תקף את הצעת חברי מפ"ם בוועד הפועל של ההסתדרות, למחות נגד "רצח פועלים" בצרפת, שם דוכאו שביתות של כורים קומוניסטיים, מפני ששתקו מול הדיכוי בברית-המועצות. לבון הטיח נגד יעקב חזן: "רצח אינו ניתן לחלוקה [...] הוא אינו יכול להיות טוב או הכרחי או מוצדק כשרוצחים אותו, ורע, ריאקציוני ובווי כשרוצחים אותו."⁹⁸

לבון יזם במוסדות מפלגתו שיתוף הסתדרותי עם מפ"ם בכל הזדמנות ששמע על תסיסה במפלגה זו.⁹⁹ לקראת הבחירות למועצות המקומיות ולעיריות ב-1950, הוא הציע רשימה הסתדרותית משותפת. לחבר שהביע ספק ברווח שתרוויח מפא"י מהשיתוף עם מפ"ם במועצות המקומיות, אמר לבון: "ההסתדרות מרוויחה, אתה לא!" לבון רצה שמפא"י תמתין לתשובת מפ"ם להצעתו על שותפות הסתדרותית במועצות המקומיות, אך בן-גוריון הכריע גם בעניין זה נגד המזכ"ל, כמו ביחס לקואליציה הממשלתית, ומפ"ם נשארה כחונך.¹⁰⁰

89. קטע פרוטוקול מזכירות מפא"י, 30.3.1950, ארכיון לבון, חולדה.

90. קטע פרוטוקול מרכז מפא"י עם חברי מפא"י בוועד הפועל, 16.4.1950, ארכיון מפא"י, 3/14.

91. פרוטוקול לשכת מפא"י, 21.7.1949, 23.10.1949, שם, 25/49.

92. ראה למשל ליבנשטיין לאהרונוביץ, 3.2.1949, שם, 7/ארן.

93. פרוטוקול לשכת מפא"י, 6.3.1949, שם, 25/49.

94. שם, שם.

95. קטע פרוטוקול מזכירות מפא"י, שם, 3/14/4.

96. פתק בכתב יד של בן-גוריון, אק"מ 15: בן-אהרון.

97. פרוטוקול מזכירות מפא"י, 25.5.1950, ארכיון מפא"י 24/50.

98. פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 11.5.1950, ארכיון הוועד הפועל.

99. ארן לבן-גוריון, 10.3.1950, ארכיון מפא"י, 7/ארן.

100. פרוטוקול מזכירות מפא"י עם הסיעה בכנסת, 28.5.1950, שם, 24/50.

לבון ניסה בעקשנות לקרב את מפ"ם בהסתדרות ולמנוע את פילוגה, למרות המחלוקת הקשה עמה במדיניות החוץ. הוא שם לצחוק את הצעת מפ"ם להביא למוסדות האר"ם את הסיפוח הפושע של עבדאללה שסיפח את הגדה המערבית לירדן, ושאל, אם לא היו עוד סיפוחים שאינם הולמים בדיוק את גבולות החלוקה, עליה החליט האר"ם ב-1947. ומהו ההיגיון שדווקא מדינת ישראל תרצה להציב סימן שאלה על סיפוחים אלה? או שמא רוצה מפ"ם או חירות לבוא לאר"ם עם הקושאן של גבולות ההבטחה מהתנ"ך? אין ביטחון שכל נציגי המדינות באר"ם יודו בגבולות האלה...¹⁰¹ באותה עת שניסה לשדל את מוסדות מפא"י לקרב את מפ"ם לשותפות שתרכך את האופוזיציוניות שלה, הוא ניהל נגדה פולמוס בכנסת בענייני מדיניות, והיה הנואם המבריק ביותר של מפא"י.¹⁰² מטרתו היתה, בין היתר, להדוף את תעמולת ה"שלום" שמפ"ם והקומוניסטים בשליחות ברית המועצות עסקו בה בארץ.¹⁰³

בתגובה למלחמת קוריאה, לאחר שהצפון הקומוניסטי פלש לדרום, טיפל לבון באורה מפורט בכזב הקומוניסטי, לפיו כיבוש ארץ זרה בעזרת צבא קומוניסטי מכונה "עצמאות" ו"חירות". קשה היה לו לשמוע את התעמולה הקומוניסטית בעניין מלחמת קוריאה מפיו של ח"כ יצחק בן-אהרון, איש גבעתיים, שהגן על קוריאה הצפונית בכנסת מפני האמריקנים העומדים לכבוש אותה. כשהצפון פולש לדרום בעזרת מעצמות זה בסדר, וכשהאמריקנים מסייעים לדרום זה לא בסדר, תמה לבון. הרי ברית המועצות היתה שותפה מלאה לחלוקת העולם בעקבות מלחמת העולם השנייה לאזורי שליטה של המעצמות! העובדה שהחלוקה לגושים היא לא סימפטית איננה מתירה עדיין לברית המועצות, שחתרה לחלוקה זו, ליוזם כיבושים בעזרת בני בריתה בעולם. הברירה בידי ישראל היתה להזדהות עם הנתקף או עם המתקף, ולמרות מדיניות האי-הזדהות הזדהתה ישראל עם הנתקף.¹⁰⁴ ללבון היה צר לראות, כיצד מפ"ם מספקת לבן גוריון תחמושת, שאיפשרה לו להשאיר באופוזיציה. הוא וחבריו ניסו להסביר לצמרת מפ"ם, מה הם עושים בתעמולת ה"שלום" שלהם, וכחינוך הפרו-קומוניסטי שהם מעניקים לנוער שלהם.¹⁰⁵

פנתס לבון פיתח את הקשרים שנוצרו לפניו עם מנהיגי האיגוד המקצועי האמריקני, בעיקר הפדרציה האמריקנית של העבודה, ועם האיגודים המקצועיים היהודיים.¹⁰⁶ הוא הזמין אחדים מראשי ארגוני הפועלים היהודים, שתרמו לשיכון ההסתדרותי בישראל, לעלות ארצה להתיישבות.¹⁰⁷ בעת שהוא חתם על הסכמים עם פועלי האגודות המקצועיות בארצות-הברית לסיוע כספי למפעלי

101. דברי לבון בכנסת, 3.5.1950, שם, 3:14:4.

102. נאום בכנסת, 31.5.1950, שם, שם.

103. פרוטוקול מוכרות מפא"י, 8.6.1950, שם, 24:50.

104. דברי לבון בכנסת, 4.7.1950, שם, 3:14/4.

105. פרוטוקול המר"מ בין מפא"י ומפ"ם, 3.11.1949, אק"מ 15/ציולינג.

106. Minutes Administrative Committee Meeting, American Trade Union Council, .106 National Committee for Labor Israel, Sep. 12, 1949
208/4/5237 העבודה

107. פנתס לזביאניקר למועצת הפועלות, 23.8.1949, שם, 230/4/838.

השיכון של ההסתדרות, נועצו במפ"ם כיצד להיעזר באגודות המקצועיות הפרו-קומוניסטיות בארצות-הברית, לאותה תכלית.¹⁰⁸ ח"כ יצחק בן-אהרון צייר תסריט עגום של פילוג, בתמיכת היהודים האמריקנים, בין מפא"י והקומוניסטים, אבל המליץ על כך, כאפשרות היחידה של מפ"ם לשרוד. החששות של לבון התאמתו. כיון שנכזבה תוחלת מפ"ם להיכנס לקואליציה הממשלתית, היא נדחפה שמאלה אל הקומוניסטים. לבון תקף את מפ"ם בכנסת, כשהתנגדה להשתלב בתוכנית פיתוח אמריקנית, דוגמת תוכנית מארשאל לאירופה, מפני שהגוש המזרחי הוקיע אותה תוכנית. הוא הצטער שישראל איננה זוכה בתוכנית פיתוח נרחבת דוגמת תוכנית מארשאל, אבל המלוות והמענקים האמריקניים, יחד עם התרומות מיהדות ארצות-הברית, מהווים סם חיים למדינה הצעירה, שיצאה זה עתה ממלחמה, וקלטה מאות אלפים לתוך יישוב שמנה 600 אלף יהודים בלבד לפני הקמת המדינה. לבון ידע היטב על הוויכוחים הפנימיים בתוך מפ"ם, ביחס לקבלת המלוות האמריקניים. יחד עם כמה מחבריו לצמרת טען כלפי מפ"ם, שישראל משתדלת לאזן ולהרחיב את המסחר גם עם הגוש המזרחי של נפט מול תפוזים. אולם ההתנגדות האידיאולוגית של מפ"ם לקשרים הכלכליים עם ארצות-הברית לא התמתנה. הם תבעו למעשה הזדהות עם הסיסמאות הפרו-קומוניסטיות שהסתוו בשמות התואר המושכים: אנטי-פאשיזם, דמוקרטיה ושלוש.

להישמר מגלישת מפא"י ימינה

בסוף 1951 התלבטו בצמרת מפא"י באיזו דרך כלכלית ללכת, מתוך הכרה שיש לערוך מפנה, אחרת תתמוטט כלכלת המדינה. לבון אמר לחבריו, שברור שאת הידוק החגורה ההכרחי לא תוכל מפא"י לעשות "בדרכים של סטאלין". אומנם מפא"י שלטת במדינה, אבל היא לא תוכל לבצע את המפנה הכלכלי "בצורה לגמרי ברוטאלית כפי שזה נתגשם בתקופה מסוימת בפטליזם האמריקאי או ברוסיה או בארצות אחרות".¹⁰⁹ לבון ידע שהקפיטליזם נוהג באכזריות לגבי המוני העם העובד, אם כי באמצעות ה"פטליזם" של השוק החופשי. הוא לא צייד באכזריות השוק יותר מאשר באכזריות המשטר הסובייטי. הוא התנגד לקידוש האמצעים למען המטרה, ותהא זו מטרה סוציאליסטית, קפיטליסטית או לאומית.

לבון התנגד ליישום ה"פטליזם" האמריקאי – השוק החופשי הקפיטליסטי – בארץ, כי הוא עלול לסכן את תהליך קליטת העלייה ובניין החברה הישראלית, כשם שהתנגד לנקוט בשיטה של אכזריות "סטאליניסטית" מתוכננת. הוא האמין באידיאלים חברתיים, לתיווך הדרגתי של המציאות, ורצה לערוך את המסגרות והמוסדות התנועתיים, ההסתדרות, קופת החולים הכללית, הקיבוץ והערבות

108. פרוטוקול מזכירות מפ"ם, 3.5.1949, אק"מ 13: פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות,

11.8.1949, ארכיון מפא"י, P. Lubianiker to Hamlim Amportalim :3:14:4.

1949.28.8, ארכיון העבודה 208/4:5237.

109. פרוטוקול הוועדה המדינית, 20.12.1951, ארכיון מפא"י 26:51.

הדדית כמושב – וכן את המדיניות הכלכלית הממזגת יוזמה ממלכתית, הסתדרות תית ופרטית – לקידום המשק והחברה. החשבת המציאות לא הזדהה אצלו עם קידוש המציאות – אך גם לא עם עקירת ההסתדרות, כפי שמפלגות הימין חתרו להשיג.

כאשר לבון ישב בממשלה כשר החקלאות כ־1951, הביא מינהל מקרקעי ישראל הצעות להקצאת קרקעות לאנשים פרטיים שונים, וחברי מפא"י בממשלה שמעו ואישרו. בישיבה שלאחריה הובאה הצעה להקצאת קרקע לקופת חולים בחיפה, ופתאום קמה התנגדות, אפילו מצד השר הפרוגרסיבי המתון פנחס רוזן. נשאלה שאלה, למה נותנים לקופת חולים קרקע, עד שלבון "כבר לא יכול לשלוט" בעצמו, ושאל: קופת חולים, אחרי הכל, "משרתת חלק גדול של הציבור בחיפה, מדוע לא לתת לה קרקע"? השר רוזן השיב לו: "איני יכול להסכים לכך שרק מוסדות ההסתדרות יקבלו קרקע." לבון קפץ ממקומו ואמר: "מה אתה סחז? הנה בשבוע שעבר הוגשה רשימה של קרקעות לאנשים פרטיים והיא אושרה. אילו העלו את שתי הרשימות בבת אחת היה יוצא שמוסדות ההסתדרות קבלו שלישי והפרטיים קבלו שני שלישים. ראיתי איזו מידה של סירוס נגרמת על ידי ההשתעבדות להלכי רוח. כי מאדם כמו מר רוזן יכולתי לתבוע כשרון עמידה בפני ההיפנוזה הזאת." לבון היה משוכנע שבמדינת ישראל, אפילו בשיא שלטונה של מפא"י בראשית שנות ה־50, יש הרבה יותר מקרים של קיפוח המשק ההסתדרותי מאשר קיפוח המשק הפרטי.¹¹⁰

עמדתו האמיתית של לבון הוסתרה לא פעם בפרשות ציבוריות חמורות. הוא ביקר את מפא"י, כשנקטה שיטות בלתי דמוקרטיות וגלשה ימינה, כגון בעת שביתת הימאים הגדולה בסוף 1951, אך ביקורתו נשמעה כלפי פנים; כלפי חוץ הוא היה אף הדובר של מפא"י. לבון הצדיק בכנסת את הטיפול הנוקשה בשביתה, למרות שידע היטב, שמועצת פועלי חיפה בראשות יוסף אלמוגי אשמים בסכסוך הזה. הוא ראה "הכרח תכסיסי" לטשטש את אחריות מפלגתו. במלוא יכולתו הפולמוסית הוא יישם את התכסיס "מוצלח" של הטלת מלוא האשמה על מפ"ם ומק"י, והדבקת תווית קומוניסטית על הימאים, בניגוד לאמת. כרגיל, היה נאזמו משכנע מאוד, אם כי בלבו ידע, כפי שידעו כמה מחבריו,¹¹¹ שהימאים צדקו בעיקר תביעותיהם.¹¹² ואומנם, בית משפט בישראל פסק, כי פעולת המשטרה נגד הימאים השוכתים לא היתה חוקית,¹¹³ ולשוטרים לא היתה עילה לפרוץ לאונייה.¹¹⁴ כך הוכיח בית המשפט את אי תלותו, כנהוג במדינה

110. המשא ומתן עם הפרוגרסיבים, 29.10.1951, א.צ. 230/72:128.

111. ראיון עם דן גלעד למאיר יפה, רמת יוחנן. ולכן השתדל להחזיר לאחר השביתה את כל השוכתים שלא היו מגויסים לצה"ל וביקשו עבודה. כיון שהיתה הוראה מבן-גוריון, שאת נמרוד אשל לא יחזירו, היה ברור שנמרוד אשל אינו חוזר.

112. פרוטוקול מזכירות מפא"י, 24.4.1953, ארכיון מפא"י 53:24.

113. כטרם (15.5.1952).

114. היועץ המשפטי לראש הממשלה, מרץ 1952, ג"מ 5321:5541, תיק פלילי מס' 25/6 בפני השופט א' שאל, 25.2.1952, ג"מ 1:4603:1455.

דמוקרטיית.¹¹⁵ במקרה זה, איפוא, פעל לבון בניגוד למצפונו ומתוך נאמנות למפא"י, שהתנהגה כמפלגה ימנית אטאטיסטית, לא דמוקרטית, והשתמשה בצוויו גיוס לצה"ל כדי לשבור את השביתה, ובאלימות של המשטרה נגד הימאים השובתים.

גם בסכסוך על פילוג עין־חרוד, שהתנהל בין מפ"ם למפא"י בין השנים 1951-1955, היתה ללבון עמדה ייחודית במתינותה. גם בן־גוריון לא הציע להוציא את חברי עין־חרוד ממפ"ם מבתיים בכוח, אלא רק לאחר שהמדינה תקבע הנהלה חוקית נבחרת למשק, שרוב חבריו נמנו על מפא"י, ואז אפשר יהיה לשים "במאסר" את חברי עין־חרוד ממפ"ם המחזיקים ברכוש המשק.¹¹⁶ לבון לא חשב שזו הדרך, ושתיקתו הרועמת, למרות שהיה חבר ועדת השישה לענייני עין־חרוד במפא"י, חוללה התנגשות חזיתית בינו לבין מייסד עין־חרוד, שלמה לביא.

שלמה לביא הטיח כלפי לבון: "מדוע אתה שותק?" לבון נאלץ לומר: "אני שותק, מפני שאינני רוצה להפריע לחברי עין־חרוד כי אני דוחה את הדרך המוצעת על ידכם. הדרך שאתה מציע היא דרך של גיהנום ממושך. אני נגד הגיהנום הזה ואינני רוצה בצדק המוחלט. אני מוכן להיכנע נגד כוח – ואינני מתבייש בכך – כדי לקצר את תקופת העיניניים." הוא הציע ללכת לפשרות מכאיבות, שיתקבלו על דעת חברי עין־חרוד ממפ"ם, כי בעיניו כמה עשרות פרות ברפת אינן שוות שיתקוטטו עליהן ויאריוכו את תקופת העיניניים של חברי המשק ממפא"י. נכונות לפשרה איננה חולשה, אלא סימן לשפיות.¹¹⁷ הוא גם לא התלהב מפתרון אטאטיסטי נוסח שביתה הימאים, שהמדינה תפעיל כוח ברוטאלי לשבירת חברי הקיבוצים, אפילו שהם ממפ"ם.

לבון צידד במתינות יחסית כלפי מפ"ם אפילו בהקשר של משפטי פראג ופרשת הרופאים היהודים ממוסקווא, שנאשמו בניסיון לרצוח את סטאלין. הוא תבע ממפלגתו לטפל במפ"ם במתינות, למרות שמבחינה רעיונית נמנה על החריפים במתנגדיה. הוא חתר למנוע את גלישת המדינה למקארטיזם, נוסח ארצות־הברית, תוך סיכון המשטר הדמוקרטי.

עם פתיחת משפטי פראג, בנובמבר 1952, חזר בן־גוריון על טענתו מתקופת שביתה הימאים, שמפ"ם גרועים מאצ"ל, כי יש להם קיבוצים וכוח חלוצי.¹¹⁸ הוא הזכיר שהיתה לו "הזכות לתת פקודה לירות בבגין", וציין כי "עוד לא היתה לי הזכות לתת פקודה לירות נגד מיקוניס", הגרוע מבגין. הוא כינה את הקומוניסטים "נאצים", בעקבות משפט פראג,¹¹⁹ ובעקבות משפט הרופאים כבירת־המועצות, הציע להוציא את הקומוניסטים אל מחוץ לחוק.

115. גרשון ויילר, כתרם (15.5.1952).

116. פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 25.6.1952, ארכיון מפא"י, 26:52.

117. ר' כהן ל"י גלר, 25.8.6, אק"מ 15: ציולנינג; פרוטוקול מזכירות מפא"י, 23-26.9.1952, ארכיון מפא"י 24:52.

118. פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 28.11.1952, שם, 26:51.

119. פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 23.11.1952, שם, 26:52.

לבון היה החריף במתנגדים, והסביר כי פירוש הדבר הקמת מחנות הסגר לאלפי אנשים, פגיעה בדמוקרטיה וחיוק החלק הייבסקי במפ"ם, על ידי הצפתה בקולות הקומוניסטים. בן-גוריון לא חלק על הערכת לבון, אך טען שאין להירתע מכך. "אם יהיה צורך לעשות מחנות הסגר - נעשה: אם יהיה צורך לירות - נירה: היה כבר צורך לא פעם לירות באנשים הקרובים לנו יותר", אמר. למי התכוון? במהלך אותו דיון העריך בן-גוריון, כי "הסכנה הפנימית הגדולה" אינה מק"י אלא דווקא מפ"ם. "אם ייעשו מעשי חבלה, לא מק"י תעשה אותם: ישנם אחרים המתארגנים למעשי חבלה ולמלחמת אזרחים. להם יש משקים וברשותם נשק. נמסר לי כי בחיל האוויר הורידו עכשיו מכונות יריה מאורון.¹²⁰

לבון הביס את בן-גוריון בוועדה המדינית, שלא קיבלה את הצעת בן-גוריון להוציא את הקומוניסטים אל מחוץ לחוק, ובתגובה לכך הודיע ראש הממשלה שהוא לא יבוא לדיון בכנסת.¹²¹ כלפי חבריו - שרת, לבון ואחרים - שתבעו להעמיק את הקיטוב בין ציונים לאנטי-ציונים במפ"ם, פסק בן-גוריון, שזו "אילוהי שיש שני מפ"ם, מפ"ם טוב ומפ"ם רע. יש מפ"ם אחד, מפ"ם התומך בירשו העריץ של איבן. בזה אין הבדל בין יערי, סנה וטבנקין". הנוער של מפ"ם היה בעיניו "אבוד".¹²² בחודשים הבאים לא נלאה "סבא של יריב" מלהסביר בפומבי, שהשומר הצעיר גרוע ממק"י בגלל צביעותו, ועלול להביא אלפי חלוצים בגבולות ובצה"ל לכנייה במדינה, כשיפתחו את השערים לצבא האדום.¹²³

המתח האנטי-קומוניסטי סביב משפטי פראג החריף את גישת בן-גוריון לטבנקין וחבריו, שמיררו את חיי חבריו בעין-חרוד:

ודאי שהם יכולים לעשות גיהנום, אך אנשים כאלה אפשר לאסור. אם נבחרת הנהלה חוקית של הרוב [...] ימצאו אנשים שיפריעו ויחבלו - אוסרים אותם [...] יען כי יש כוח יותר גדול מכוחו של הקיבוץ המאוחד, כפי שהיה כוח יותר גדול מכוחו של האצ"ל. מה הפחד הזה? [...] האם אנחנו באמת כל כך מחוסרי אונים?

בניגוד לפנחס לבון, שתבע מלביא וחבריו להיכנע כדי להפסיק את העינויים של החברים, טען בן-גוריון:

[...] לא ייסלח לחברינו אם ייכנעו להם [...] אם אינם מסכימים לתלוקת המשק [...] הרוב במקום מנהל את המשק כולו. מי שיחבל [...] ייאסר [...] אני יכול לתאר לי היטב מה עלול לקרות, אך מוכרחים לעשות זאת פעם;

120. בעניין היחס של בן-גוריון לסכנת מפ"ם, השווה דבריי ליצחק רבין, שצריך היה לירות ביגאל אלון, יצחק רבין, *מנקס שירות*, עמ' 55.

121. פרוטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 16.1.1953, ארכיון מפא"י 53/26.

122. לעיל, הערה 119.

123. ס.ש. יריב, *הקומוניסטים של השומר הצעיר*, תל-אביב 1953.

מוכרחים להראות פעם לאנשים אלה שאין להם תקיפות כזאת [...] או שיקבלו את דין ההסתדרות או שילכו. ישתמשו נגדם בכוח. ישתמשו נגדם ביריות. זה הנימוק היחיד שישכנע אנשים אלה. יש דין במדינה הזאת!¹²⁴ (ההדגשה שלי, א"כ).

לבון ויתר צמרת מפא"י לא הגיבו על המלצת בן-גוריון לירות. מה שקרה בפועל היה מילוי תביעת לבון שלוש שנים לאחר שניתנה: חברי מפא"י "נכנעו" ונפרדו מקנאי הקיבוץ המאוחד.

חילוף משמרות שלא יצא אל הפועל

עם פרישת בן-גוריון לשדה-בוקר בסוף 1953, קיווה נתן רוטנשטרייך ששרת, כראש הממשלה, ולבון כשר הביטחון, יחליפו את בן-גוריון. רוטנשטרייך כתב במולד, שיש ברכה בפרישת בן-גוריון. גדולתו של בן-גוריון היתה טובה בעיקר לעתות הכרעה במלחמה. "בחילופי המשמרות" של סוף 1953 ראה רוטנשטרייך מעבר הכרחי של המדינה לבניין הדרגתי, יומיומי את העקרונות הרמים של בן-גוריון יש לתרגם לשפת יום-יום. חזון קיבוץ הגלויות לא התממש מעבר לדפוסים הארגוניים, וגם הדיבורים על מרכזיותם של ערכי הרוח של עם ישראל לא יצאו מהכוח אל הפועל. יחד עם החלוציות הם נשארו בגדר הכרזות לרוב המכריע של העם. ייתכן שבן-גוריון עצמו התקשה לעבור מהכרעות גדולות ומהירות להנחת הלכנים בתהליך הכניין האפור. לכן הגיע זמנו ללכת, ועכשיו הזמן לתרגם את החזון הרם לעקרונות ביניים המנחים את המדינה והחברה בחיי יום יום.¹²⁵ לתכלית זו ראה רוטנשטרייך את לבון כאדם המתאים ביותר.¹²⁶

עם ההתפכחות של מפ"ם ואחדות העבודה מהזיקה לקומוניזם, במחצית השנייה של שנות ה-50, תפס לבון שוב את כס מזכ"לות ההסתדרות, ותבע ממפא"י להדק את השותפות עם מפלגות הפועלים השמאליות בממשלה ובהסתדרות. למרות חילוקי דעות בסוגיות הקשורות ברפורמות שלבון ערך בהסתדרות, שבהן ניסה לישם את האידיאלים החברתיים של דמוקרטיזציה וביוור במבנה ההסתדרות, הבינו בהדרגה מפ"ם ואחדות העבודה, שיש להגן על המשך כהונתו כמזכ"ל ההסתדרות. עם הדחתו של לבון מכהונתו, על פי תכתיב בן-גוריון, בפברואר 1961, חלה מיד ירידה דראסטית במעמד ההסתדרות הכללית.

בעקבות הדחתו היה לבון חופשי יותר להביע את דעתו, לפיה "גורל המדינה ועתיד החברה הישראלית תלויים בכוחה של תנועת הפועלים". לבון הצביע על המחלה של שתי המפלגות הכיתתיות, ועל המחלה של מפא"י – הפרגמטיזם

124. פרטוקול הוועדה המדינית של מפא"י, 26.2.1953, ארכיון מפא"י 26/53.

125. נתן רוטנשטרייך, "חילופי משמרות ומנים", מולד 66/65 (נובמבר-דצמבר 1953).

126. רוטנשטרייך, לעיל, הערה 35.

המוגזם ושלטון המנגנון - והצביע על מוצא: איחוד תנועת הפועלים.¹²⁷ זאת עשה עוד בטרם הקריאה המפורסמת של יצחק בן-אהרון, "עוז לתמורה בטרם פורענות".¹²⁸

לבון ורוטנשטרייך לא היו מארקסיסטים, ומתחו ביקורת קשה על ברית המועצות. אך הם התנגדו גם לגלישה ימינה, הן בצורה ה"פטליסטית" של שוק חופשי אכזרי כלפי המוני העובדים והמובטלים, והן בצורה האטאטיסטית, באמצעות הזדקקות מופרזת למנגנון הכוח של המדינה נגד גופים של תנועת הפועלים. שניהם החשיבו מאוד את התודעה של העובדים. לגירסתם, אין דרך לקיים תנועות חברתיות, ואפילו לא הסתדרות כללית או קופת חולים של העובדים, ללא שכנוע העובדים בנחיצותן. הדרך היחידה האפשרית היא לעצב ולחדד אידיאל חברתי ולאומי, לשכנע אנשים בחיוניותו, ולנעוץ אותו במציאות, ברוחם של האנשים החותרים לשנותה.

127. הרצאת לבון בקבוצת שילר, 12.5.1961, בחוך אשר מניב (עורך), על ערכים ונכסים, תל-אביב חשמ"ו, עמ' 47-52.

128. יצחק בן-אהרון, דפים מן הלוח, תל-אביב 1994, עמ' 153.